

Očetovstvo in razvoj očetovske identitete

Fatherhood and the development of father's identity

Povzetek

Olga Poljšak Škraban, mag. pih., Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva pl. 16, 1000. V članku je predstavljen koncept vlog v družini s poudarkom na oblikovanju vloge očeta in njegove roditelske identitete. Teorija identitete, ki sloni na simboličnem interakcionizmu, je uporaben temelj za razumevanje načina oblikovanja identitete očeta. Pri izgradnji, sprejemanju in zavezi očetovski vlogi je pomembna njegova zavestna odločitev za prevzemanje skrbi in odgovornosti za druge. V dejstvu, da se odgovorno očetovstvo ne razvije samo po sebi, tiči verjetno vzrok, da je po podatkih nekaterih raziskav tudi v popolnih družinskih skupnostih najpogostejša podvloga nevpletenega, odsotnega očeta. V zaključku razmišljam o možnih in potrebnih spremembah v pogledu na očetovstvo in o izpolnjevanju očetovske vloge.

Ključne besede: očetovstvo, vloga očeta, očetova identiteta, razvoj

Abstract

This article discusses the concept of the roles in the family with the focus on the formation of the father's role and his paternal identity. The identity theory, which is based on the symbolic interaction perspective, seems very useful for understanding the way father achieves his paternal identity. When the father constructs, accepts and makes commitments to his father's role, it is important that he makes conscious decisions about taking care and being responsible about others. The reason that some research report that the most frequent father's role (also in the complete families) is that of the distant and disengaged father, lies in the fact that the responsible fatherhood doesn't develop per se. The implications of the possible and required changes in the fatherhood and in the fulfilment of the father's role are discussed at the end.

Key words: *fatherhood, father's role, father's paternal identity, development*

Eden izmed pomembnih vidikov razvoja v odraslosti je izpolnjevanje generativnosti oz. razvoj potrebe po prevzemanju skrbi in odgovornosti za druge (Erikson, 1980). V članku predstavljam (z uporabo teorije simboličnega interakcionizma in teorije socialnih vlog) razvoj in izgradnjo identitete očeta z namenom ozaveščanja dejstva, da je pri oblikovanju, sprejemanju in zavezi očetovski vlogi pomembna njegova zavestna odločitev za prevzemanje skrbi in odgovornosti za druge.

Za razumevanje vloge očeta v družini in oblikovanje njegove očetovske identitete je pomembno, da najprej spoznamo nekaj izhodišč teorije socialnih vlog. Vlogo vsakega člana družine določajo hkrati mnogi splošni in osebni dejavniki. Nastran Uletova (2000, str. 378) navaja, da se "socialna vloga gradi na napetosti med tem, kar posameznik igra navzven, in tistim, kar ob tem sam misli in doživlja." Predpostavlja se, da vsak posameznik v neki vlogi nekoliko ponotranji pričakovanja in norme delovanja, ki jih vsebuje ustrezni socialni

položaj. Posamezniki drug drugemu naznačujejo pričakovanja, norme, vedenjske vzorce pa tudi subjektivni odnos do vlog. Zato se socialna vloga ne sprejema kot dejstvo in norma, temveč se gradi v soglasju z vlogami drugih ljudi. Drug drugemu in sami sebi ustvarjamo socialne vloge. Prav v tem interakcijskem značaju socialnih vlog se kaže tudi njihov pomen za subjektivnost posameznika: ta se prepoznava kot oseba v vlogi, kar je za doživljanje družinske vloge še posebno pomembno. Doživljanje in zadovoljstvo z vlogo matere ali očeta pomembno oblikuje odnos in ravnanje z otroki.

Tomorijeva (1994) navaja, da poleg spola in razvojnega obdobja določajo družinsko vlogo tudi osebnostne značilnosti in potrebe vsakega posameznika. Vsak družinski član ima svojo vlogo. Mnogo bolj kot njegovo "uradno" mesto v družini (mesto matere, očeta, hčere, ipd.) določajo to vlogo odnosi, v katerih je z drugimi člani družine. Tako pojma materine in očetove vloge ni mogoče opisati brez vključevanja otrok in narobe. Vse vloge, ki jih nekdo v družini prevzema, sestavljajo njegovo samopodobo.

Richter uporablja koncept vloge kot osrednji koncept, v katerem se izražajo družinski odnosi in opredeljuje vlogo kot "celokupnost zavestnih in nezavednih pričakovanj staršev v odnosu do otroka (oziroma partnerja)" (cit. po Čačinovič Vogrinčič, 1998, str. 39).

Na ravni interakcije lahko razčlenimo proces prevzemanja vloge na: dojemanje vloge, pričakovanje v vlogi in aktiviranje vloge oziroma igranje vloge. "Biti v vlogi na ravni interakcije pomeni percepirati oziroma zaznati lastno vlogo in recipročno vlogo, formirati pričakovanja o lastni in recipročni vlogi- ter manifestno odigrati vlogo" (prav tam, str.161). Gre za proces, ki poteka znotraj določenih družbenih norm in je z njimi povezan. Zaznave in pričakovanja se subjektivno interpretirajo. Logika te subjektivnosti je neskladje med posameznikovimi in družbenimi potrebami.

Povezanost posameznika z določenimi vlogami daje posamezniku neke vrste identiteto v vlogi (vlogah). Identiteta v vlogi je posameznikova predstava o sebi v neki vlogi. To je tisto, kar daje individualnemu izvajanju vloge osebni pečat (Nastran Ule, 2000). V posameznikovem izvajanju različnih vlog lahko pride do več oblik nesoglasja med vlogami, od katerih so najpomembnejša:

- *konflikti med različnimi vlogami*: različne vloge posameznika so si v nasprotju ali pa jih ne zmore enako dobro opravljati in

- *konflikti vloge*: nesoglasje med tem, kako družba ali skupina razlaga neko vlogo in posameznikovim osebnim razumevanjem vloge.

Goode govori raje o napetosti v vlogi, ki jo opredeli (cit.po Čačinovič Vogrinčič, 1998, str.163) kot "težavo, ki jo občutimo pri izpolnjevanju obveznosti v vlogi". Posameznik ne more zadovoljiti pričakovanj, ki se mu postavljajo ali si jih sam postavlja v vlogi ali v vlogah. Napetosti ni, kadar se posamezniku zdi, da obvlada zahteve. Goode meni, da so to bolj izjemna, trenutna stanja. Napetost v vlogi je nizka, če se nekdo zaveda, da vsega, kar bi rad, pač ne more opraviti, vendar zaradi tega ni v stresu. Srednje stanje napetosti se opredeljuje kot posledica zavesti, da nekdo ni storil vsega, kar bi moral, skupaj z ugotovitvijo, da vsega pač ne more opraviti. To stanje je frustrirajoče. Visoka napetost pa se veže z občutki krivde in tesnobe, ker vloge nismo sposobni opraviti tako, kot bi morali. Zelo visoka napetost v vlogi pomeni povečevanje občutkov krivde in sramu, vse do tega, da je prizadeto samospoštovanje.

Da bi bolje razumeli doživljanje in izpolnjevanje očetovske vloge posameznika, je pomembno pogledati nekatere teorije razvoja v odraslosti. Levinsonov (1978, cit. po Eysenck, 1998) koncept razvoja v odraslosti temelji na terminu *življenjske strukture* (angl. life structure), ki se definirajo skozi odgovore na vprašanje: Kateri so moji najpomembnejši odnosi z različnimi "drugimi" v zunanjem svetu? Kot druge avtor pojmuje osebe, skupine, institucije, kulturo ipd. Posameznik se v odnosu do "drugih" bolj ali manj zaveže in investira več ali manj časa in energije. Življenjske strukture si izgradimo, vzdržujemo in jih spreminjamo.

V razvojni teoriji psihosocialnega razvoja E. Eriksona (1980) je za razumevanje vloge starševstva pomembna stopnja generativnosti. Ko človek odkrije določeno mero intimnosti, se začno interesi usmerjati na vzgajanje oz. ustvarjanje nove generacije. Generativnost je širša sposobnost - biti koristen sebi in širšemu socialnemu okolju. Kaže se predvsem v treh vidikih: v skrbi za druge, v produktivnosti in v zavedanju ter zadovoljevanju lastnih potreb.

Hawkins, Christiansen, Sargent in Hill (1995) navajajo izide raziskav, ki dokazujejo, da imajo očetje več težav v izpolnjevanju generativnosti kot matere, ker so pomembno manj vpleteni v vzgojo otrok. Prehodi med obdobji so kvalitativne spremembe, ki pomembno reorganizirajo tako doživljanje posameznika kot posledično njegovo

vedenje. Matere so že z nosečnostjo in kasneje s skrbjo za novorojenčka, potisnjene v hitrejšo sprejemanje svoje materinske vloge, ki se ji tudi lažje zavežejo. Za očete je prehod v očetovstvo drugačen. Da uskladijo notranje psihološke svetove in zunanje vedenje in se ob rojstvu otroka bolj aktivno vključijo v družinsko življenje, se morajo zavestno odločiti. Gre za premik iz usmerjenosti v sebe k usmerjenosti v druge oz. za razvoj potrebe po prevzemanju skrbi in odgovornosti za druge.

Teoretiki simboličnega interakcionizma v svoji teoriji identitete trdijo, da je sebstvo (ang. self) ... "sestavljeno iz več dinamičnih samopercepcij, ki izvirajo iz interakcij in pogajanj v procesu konstrukcije vloge in odnosov, povezanih z njo" (po Marsiglio, 1995, str.6). Posameznik si izgradi identiteto prek pojmovanj in pomenov, povezanih s svojim specifičnim položajem, ki si ga oblikuje v interakcijah z drugimi. Koncept je uporaben za razumevanje vloge roditelja, ki je v obdobju generativnosti ena izmed ključnih identitet posameznika.

Stryker (1982) meni, da je identiteta organizirana v *hierarhijo glede na poudarjene lastnosti* (angl. salience). Nekatere vloge so od drugih bolj pomembne, nekateri ljudje imajo hierarhijo trdno zasidrano v življenju, drugi jo prožneje prilagajajo okoliščinam.

Starši, ki jim veliko pomeni identiteta roditelja, postavljajo vlogo roditelja visoko v hierarhiji svojih identitet. Tako kot svoje statuse primerjamo in rangiramo glede na pomen, ki jim ga pripisujemo, tako si tudi vloge znotraj istega statusa konkurirajo med seboj. Npr. moški uvršča svojo vlogo očeta med ostale vloge, ki so mu prav tako pomembne (npr. moža, delavca, sina, brata, prijatelja...). V vlogi očeta pa prav tako razvršča pomene posameznim podvlogam. Te so lahko zelo različne. Naj naštejemo samo nekaj najbolj pogostih: tradicionalna vloga *očeta kot hranilca, oskrbovalca družine* (angl. breadwinner, provider), *vzgojitelja ali rednika* (angl. nurturer), *družabnika, tovariša v igri* (angl. companion, playmate), *tistega, ki skrbi za red in disciplino* (angl. disciplinarian), *duhovnega učitelja* (angl. moral teacher), *ljubečega* (angl. loving), *odgovornega* (angl. responsible) in psihološko ali resnično *odsotnega, odmaknjenega, izključenega, nevpletenega* (angl. distant, disengaged) očeta, ki je po ugotovitvah nekaterih raziskav najbolj pogosta podvloga. Kar 36% očetov, ki živijo v družini, je na tak ali drugačen način nevpletenih v družinsko življenje (po

Minton in Pasley, 1996).

Drug pomemben izraz, ki se veže na identiteto v socialnem interakcionizmu je *zaveza* (angl. *commitment*), ki jo različni avtorji različno razumejo. Ihinger-Tallman, Pasley in Buehlerjeva (1995, str.64) govorijo predvsem o zavezi roditelja k razvijanju in vzdrževanju ali spreminjanju svoje identitete in sebe v vlogi ter ravnanj, namenjenih vzdrževanju odnosa z otrokom skozi čas. Tako je pomembno ločevati izraz zavezanosti sebi in drugim. V primeru visoke zaveze npr. identiteti očeta (zavezanost sebi) in prav tako visoke zaveze otroku (zavezanost drugim) je v hierarhiji očetovih identitet pričakovati poudarjeno očetovsko identiteto.

Simbolični interakcionizem poudarja v svoji teoriji identitete tudi pomen *pomembnih drugih* v izgradnji in vzdrževanju, kot tudi v spremembah identitete posameznika. Burke in Reitzes (1991, po Marsiglio, 1995) menita, da je za oblikovanje identitete očeta pomembna skladnost med njegovo osebno identiteto in njegovim dojetjem odzivov drugih. Npr. očetova percepcija (re)akcij drugih pomembnih na njegovo očetovanje opredeli stopnjo in jakost zaveze tej identiteti v vlogi očeta. Pri pomembnih drugih je gotovo na prvem mestu partnerka in mati njunih otrok, ne smemo pa spregledati tudi pomena socialnega in kulturnega okolja.

Element v razumevanju sprememb v izgradnji identitete je tudi *časovna dimenzija*. Pomembno je poznati npr. posameznikova stališča do očetovstva predno le-ta postane oče in kasnejše morebitne spremembe.

Vzajemni učinki interakcije med očetom in otrokom prav tako pomembno vplivajo na izgradnjo identitete obeh. Zaradi raznolikosti sodobne družine, ko mnogi starši (predvsem očetje) ne živijo več skupaj s svojimi otroki, je pomembno, da se tega dejstva zavedamo. Oče, ki izgubi stike s svojim otrokom, izgublja tudi stik s svojo starševsko identiteto. Kar pomeni, da je ne le za odnos, temveč tudi za razvoj identitete starša in otroka njuno, da vzdržujeta stike, ki ju zadovoljujejo.

Bolj ko je roditeljstvo poudarjena lastnost, bolj bo roditelj dejaven v tej specifični vlogi in poudarjal bo potrebe in zahteve vloge v primerjavi z drugimi, glede na čas in energijo, ki ju ima.

Pomembno vprašanje je, kako moški razvijajo dojetanje očetovske

vloge znotraj svoje identitete. Verjetno je, da so pri tem precej pomembne kulturne predstave kot tudi specifične očetovske vloge, s katerimi je posameznik v stiku. Raziskave kažejo (npr. Daly, 1995), da očetje ne posnemajo modela očetovstva, ki so se ga naučili od svojih očetov, ker ponavadi z njim niso bili zadovoljni, temveč združujejo slike več modelov, ki jih integrirajo na svoj način. Pri oblikovanju njihovega pristopa igrajo pomembno vlogo modeli starševstva njihovih mater in partnerk. Sodobni očetje imajo potrebo po tem, da postanejo svojim otrokom model, česar od svojih tradicionalnih očetov niso dobili. Marsiglio (1995) ugotavlja, da sta tako doživljanje vloge očeta kot zavezanost tej vlogi pomembno povezana s kakovostjo partnerskega odnosa. Poleg tega je dojemanje očeta v vlogi roditelja pomembno povezano z njegovo percepcijo delovne identitete. Npr. oče, ki čuti prvenstveno odgovornost sebe kot očeta za preživljanju družine, bo imel drugačen odnos do dela kot tisti oče, ki bo poudarjal v svoji očetovski vlogi tesen, prijateljski odnos z otroki, saj jim bo pripravljen nameniti več časa (verjetno tudi na račun službe) kot prvi oče. Oba sta lahko visoko zavezana svoji roditeljski vlogi, pa zaradi različnega dojemanja odgovornosti vloge roditelja tako različno ravnata. Očetje pogosto doživljajo težave pri združevanju svoje očetovske in delovne vloge.

Minton in Pasley (1996) povzemata rezultate študij, ki ugotavljajo, da imajo očetje potencialno enake možnosti postati pomembni svojim otrokom in enake kompetentnosti za vzgojo kot matere. Skratka, oba starša imata pomembno vlogi v socializaciji svojega otroka, ki pa se kaže na različen način. Očetje vzpostavljajo manj in drugačne vrste interakcij z otroki, so manj vpleteni v nego in bolj v igro ter izražajo manj čustev do otrok kot matere.

Zaključek

Že Erikson je govoril o pomenu usklajevanja treh temeljnih vidikov, pomembnih za obdobje odraslosti: skrb za druge, produktivnost in zavedanje in zadovoljevanje lastnih potreb. Ob močnih družbenih pritiskih po produktivnosti in spreminjajoči se očetovi vlogi v družini postaja usklajanje in zadovoljevanje teh treh vidikov odraslosti vedno težje.

Očetje potrebujejo za izgradnjo svojega modela očetovstva, s katerem bodo zadovoljni, čas in podporo ter zaupanje bližnjega socialnega okolja (predvsem partnerke). Pri tem je nujna tudi podpora širšega okolja, ki sicer na deklarativni ravni vzpodbuja večjo vlogo očeta (z novim zakonom, ki omogoča očetom več starševskega dopusta). Dejansko pa v vedno večjih pritiskih po učinkovitosti na delovnem mestu te podpore gotovo ne nudi.

Da se razbremenijo konflikti vloge in konflikti med vlogami očeta, se zdi pomembno odpreti prostor za zasebne in javne pogovore o temah očetovstva, med drugimi tudi o odgovornem očetovstvu (glej Doherty, Kouneski in Erickson, 1998). Tudi zato, da ozavestimo dejstvo, da je pri izgradnji, sprejemanju in zavezi očetovski vlogi pomembna njegova zavestna odločitev za prevzemanje skrbi in odgovornosti za druge. Frykman(1996, str.180) trdi, da "si mora sodobni moški s pomočjo mitov ustvariti prostor za očeta in moškega znotraj meja in mejnikov, ki jih postavlja dom". Avtor v zaključku svojega eseja z naslovom "Prostor za moškega" razmišlja, da se bo

moškost v prihodnosti gotovo usmerjala k večjemu sprejemanju osebne odgovornosti, h globlji čustveni navezanosti in k večji zasebnosti, skratka k večji reflektivnosti.

Literatura

Čačinovič Vogrinčič, G. (1998). *Psihologija družine*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Daly, K. J. (1995). Reshaping fatherhood: finding the models. V W. Marsiglio (ur.), *Fatherhood, contemporary theory research, and social policy* (str. 21-40). London: Sage publications, inc.

Doherty, W. J., Kouneski, E. F., Erickson, M. F. (1998). Responsible fathering: An overview and conceptual framework. *Journal of Marriage and the Family*, 60, 2, 277-292.

Erikson, E. H. (1980). *Identity and the Life Cycle*. New York: W. W. Norton & Company.

Eysenck, M. (ur.) (1998). *Psychology*. London: Longman.

Frykman, J. (1996). Prostor za moškega. V G. Bergstrand (ur.), *Prostori moškosti*, str. 160-189. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Hawkins, A. J., Christiansen, S. L. Sargent, K. P. in Hill, E. J. (1995). Rethinking fathers' involvement in child care: a developmental perspective. V W. Marsiglio (ur.), *Fatherhood, contemporary theory research, and social policy* (str. 41-56). London: Sage publications, inc.

Ihinger-Tallman, M., Pasley, K. in Buehler, C. (1995). Developing a middle-range theory of father involvement postdivorce. V W. Marsiglio (ur.), *Fatherhood, contemporary theory research, and social policy* (str. 57-77). London: Sage publications, inc.

Marsiglio, W. (1995). Fatherhood scholarship: an overview and agenda for the future. V W. Marsiglio (ur.), *Fatherhood, contemporary theory research, and social policy* (str. 1-20). London: Sage publications, inc.

Minton, C., Pasley, K. (1996). Fathers' Parenting Role Identity and Father Involvement. *Journal of family issues*, 17, 1, 26-45.

Nastran Ule, M. (2000). *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Stryker, S. (1982). Identity salience and role performance: The relevance of symbolic interaction theory for family research. V M. Rosenberg in H.B. Kaplan (ur.), *Social psychology of the self-concept* (str. 200-208). Arlington Heights: Harlan Davidson, inc.

Tomori, M. (1994). *Knjiga o družini*. Ljubljana: EWO.

Pregledni znanstveni članek, prejet junija 2001.